

A nyenyec célhatározó infinitivusról

Az uráli nyelvek egyik feltűnő sajátossága, hogy igenévrendszerük meglehetősen gazdag és bonyolult, s bár nyelvenként természetesen sok egyedi vonást mutatnak, eléggé általánosnak mondható, hogy az egyes igenevek — részben alaki jellemzőiket tekintve, részben az általuk betöltött mondattani funkciókat illetően — nem különülnek el mereven egymástól: kiegészítik, keresztezik, ill. fedik egymást. A nyenyecben pl. az infinitivus (a szamojédisztikában elfogadott terminológiában határozatlan gerundium) és a feltételes gerundium mellett létezik egy ún. célhatározó infinitivus is. Vö. HAJDÚ, Chr. 51.1.¹

A nyenyecen kívül a szölkupban találunk még anyagát nézve nem rokonítható, funkcionálisan azonban hasonló formát. Vö. HAJDÚ: i. m. 142.1. A szölkup célhatározó infinitivus esetében egyébként a Px-ek révén adott a személyre vonatkoztatás lehetősége is. A nyenyecben ez nincs meg. Nincs is rá szükség, mert a célhatározó infinitivus, amely sohasem lehet alany, és a fölé rendelt ige (ritkábban igenév, ill. elvértve deverbális főnév) cselekvéshor-dozója — szinte kivétel nélkül — egybeesik.

Vizsgáljuk meg közelebbről is a nyenyec célhatározó infinitivust! Végzödése *-wāns*, *-māns*, *-wānc*, *-mānc* és néha *-wās*. Vö. HAJDÚ: i. h. Ez a tundrai nyelvjárásokban és a nagyrészt ezen alapuló irodalmi nyelvben van meg. Az erdeiből, alig kivehető nyomát egyelőre figyelmen kívül hagyva, hiányzik. A HAJDÚ által ide sorolt *-wānⁿ*, *-mānⁿ* végződésű alakok áttekintését ugyan-csak későbbre halasztjuk. Mondandómat 117 példával tudom alátámasztani.

A nazálist is tartalmazó *-wāns*, *-māns* alakváltozatai voltaképpen nyelv-járási eltérésekkel magyarázhatók. Erre vonatkozóan lásd HAJDÚ Chresto-mathiját (21, 22).

A keleti és nyugati nyelvjárásokban a szóbelseji *-w*-nek a környező ma-gánhangzókat labializáló hatása esetünkben is érvényesül, így az *-ā*- helyén *-o*-t vagy *-ū*-t találunk. Természetesen nem túl gyakran, hiszen mint tudjuk, a kötött morfémák jobban ellenállnak az efféle tendenciáknak. Vö. Sjo. *nūw manzarāwoz āedarāwoš* 'ich schickte meinen Sohn zur Arbeit' (LE. 27b), *xū-*

¹ Ezt a kategóriát mások nem különböztetik meg, így a vele kapcsolatos, alig el-hallgatható problémákat egyszerűen megkerülik. L. ПРОКОФЬЕВ egyik példamondatát s annak fordítását: *tırte ɣano netaɣad maɔ heheɔ nošɔɔmana ɣahewānz wīnd ɣajer* 'после того как аэроплан улетел, все ненцы уехали в тундру промышлять песцов', ill. szó szerinti: (парохода с ухода его все ненцы по песцам к промышленцю уехали' (JPNS 50). Ugyanígy példák egész sorára bukkantunk TERESCSENKO szótárában és szintaxisában, anélkül, hogy a legcsekélyebb nyomát is találnánk a *wāns* stb. végződésű szavakkal való törődés-nek.

*nāna to'nem? xādambūwūns xāntāwa*³ 'morgen gehen wir auf die Fuchsjagd' (LE. 373a).

A nyugati nyelvjárásokban ugyanakkor jellemző a nazális utáni mássalhangzó zöngésülése. Ezt az irodalmi nyelv is tükrözi, lásd TERESCSENKO szótárát és nyelvtanait, KUPRIJANOVA epikus gyűjteményét stb. A mássalhangzó-zöngésülés denazalizációval is együttjárhat, főleg a legnyugatibb nyelvjárásokban. Ennek megfelelően a következő alakváltozatokkal számolhatunk: *нэцекн нанорцнмэзанэ хэе* 'детц рватъ пошлн траву' (TE. Sz. 284b), N *pīr-čembój jerw nūsēlmānēz mēj*³ 'der ziemlich lange Herr machte sich auf die Umzugsfahrt' (LE. 259b), Sjo. *āmtalkowānēz xāntām?* *xonde*³ *mana* 'ich gebe hin, um für die Schneehühner Balbane aufzustellen' (LE. 15b), Sjo. *ājebarmāz toda*³ 'kommt, um roh zu essen!' (LE. 15b).

A -z jelölését (a legnyugatibb nyelvjárásokban) gyakorlati szempontból tartjuk indokoltnak: a -wāns stb. > -wānē > -wāz mellett elvétve előfordul a -wās is, amelyet ugyan a -wāns-ból is származtathatunk (van példánk arra, hogy a zöngésülés nem, csak a denazalizáció jut érvényre, pl. BZ *nānd* 'sinulle' ~ Kan. *nāt*), de nem zárhatunk ki egy másik lehetőséget sem, miszerint a -wās, -mās < -ma + -s. Hadd említsünk egy más szempontból is érdekes példát! *xādārabtawās*³ *nūw xādārabta*³ 'погубить-то я не погубила' (КУ. 155).

A -wānē, -mānē elsősorban a keleti és bizonyos középső nyelvjárásokból adatható — gyűjtésemben 9 ilyen adat szerepel —, ahol is ritkább a nazális utáni zöngésülés, de jellemző sajátosság a nazális utáni homorgán spiránsok zárhangúsodása (affrikalizálódása), vagyis esetünkben az -s hangból -č lesz. Előfordul emellett az -ā- kiesése is. Vö. O *padā tābedās tīm*³ *xādāwānē* 'er befahl, das Rentier zu töten' (LE. 475a); U *sīdda*³ *mane*³ *mānē tomanē* 'ich kam euch zu besuchen' (LE. 245b), OP *mañ xāewānē parumbīm*³ 'ich habe mit dem Aufbruch Eile' (LE. 358b).

Abban a kérdésben, hogy a -wāns, -māns morfológiailag hogyan elemezhető, célszerű az erdei nyenyechez fordulnunk, amelyből ez a forma hiányzik (argumentum ex silentio). Keressük meg a vizsgált szerkezetek pontos mását! Ni. *nījkoju kānēs kaje* 'der ältere Bruder machte sich auf, um Wild zu jagen' (LE. 172a), Nj. *nātakoš kāeŋama*³ 'wir gehen helfen' (LE. 311a), Lj. *xīrās kade* 'er ging weiter weg, um sich zu entleeren' (LE. 412b), Nj. *ŋāewās toŋāt* 'ich gehe um ein Almosen zu bitten' (LE. 21b); Lj. *pentā kade* 'er machte sich auf, Schreinerholz anzuschaffen' (LE. 999), Nj. *pentaŋa kaje* id. (itt a -a minden bizonnyal nyomosító képző), de: Nj. *pēncēs kāeŋam* 'ich gehe, um . . .' (LE 386a)

³ A *xādārabtawās* lehetne, ahogy a *nūw xādārabta* is, Sg. első szem.determ. (egy tárgyra utaló) igealak is (egyébként múlt idejű), a mondattani funkció — tekintethatározó — és más uráli nyelvek hasonló mondatai alapján azonban, vö.m.d. *kuloms af kulī* 'ei kuole millään', vog. *sātŋumīn sāŋkāmtenē ti sanŋēmīslēm* 'hét férfidat megteremteni fm megteremtetem', fi. *tuoda sanoma toinkin*, m. *hallvān meghallgatandjátok, látni láttam* stb., infinitivusnak, de legalábbis valamilyen igenévnék tarthatjuk. A 'megöltem — nem öltem meg' alternatívájáról nem lehet szó: azt feltételes gerundium fejezné ki.

Ezek a kifejezések egyébként megerősítik azt a sokak által megfogalmazott felfutást, hogy a figura etymologicának évezredek óta megvan a jelentősége az uráli nyelvekben (ugyanígy persze másutt is, l. pl. az orosz). Az igei alaptag és ugyanazon igéből képzett igenévi determináns kapcsolatban (van más fajta figura etymologica is) az alliterációval is erősített egybecsengés mögött ellentétek feszülnek: absztrakt és konkrét, névszói és igei jelentés, statikus és dinamikus jelleg ellentéte. Mindez együtt hatásos stílus-eszköz.

A figura etymologica idegen eredete mellett kardoskodott pl. SIMONYI és újabban R. BARTENS.

Az erdei nyenyecben tehát a tundraiban megfigyelt *-wāns*, *-māns* végződésű alak helyén általában az *-s* képzős infinitívus, olykor pedig a képző nélküli puszta tőalak (mint infinitívus) áll.

Figyelemre méltó, hogy néhány nyugati tundrai mondatban ugyancsak az *-s* képzős infinitívus szerepel a várt *-wāns* . . . alak helyett. Vö. ir. *tīda pūrē čaje* 'rénjei keresésére indult' (HP, Chr. 79), *мань не нюмо хамас том*² 'lányodat megkérni jöttem' (KU. 201), Sjo. *ūdondās χāntām*² *nerhāna* 'ich mache mich auf, um der Karawane vorauszufahren' (LE. 42a).

Mindezt szem előtt tartva valószínűnek kell tartanunk, hogy a *-wāns*, *-māns* utolsó eleme az infinitívus *-s* képzőjével azonos, s mint ilyen föltehetően lativusi eredetű. Erre lásd HAJDÚ: CIFU 269–271 stb.

Egy lativusi *-s* egykori meglétére utalnak a következő példák: tu. Oks., N *towakos čaje* 'es wurde Sommer' (LE. 459a). Sjo. *āewada jātekos čaje* 'sein Kopf wurde grau' (LE. 93a), Sjo. *amčes mūnčinda*² ? 'Warum schweigst du?' (LE. 5a), erd. S *kān χājemhāes kaje* 'er wurde Soldat' (LE. 402b).³

Ahhoz, hogy tovább tudjunk lépni, át kell néznünk a Hajdú által célhatározó infinitívusnak tartott *-wān*², *-mān*² végű alakulatokat is.

A *-wān*², *-mān*², ill. *-wān*, *-mān* forma elsősorban a *χarwās* 'wollen, Lust haben, mögen ige' (jelentése a gyűjtött anyagban — 50 mondat — kizárólag 'wollen') és származékai mellett fordul elő, méghozzá mind a tundrai, mind az erdei nyelvjárás csoportban. Illusztráljuk ezt néhány példával!

tu. ir. *тиким тэраван*² *χарвам*² 'я хочу достать згу' (KU. 213), U *hočko akēi ašewān*² *χarwā* 'das kleine Kind will an der Brust saugen' (LE. 6a), ir. *хавахан*² *нини*² *χарва* 'умирать-то мы не хотим' (KU. 116), Ny. *аворман сац харбельв*² 'я очень емь хочу' (KU. 176), *вынд*² *хэан*² *χарваб-цому таңя* 'у меня есть желание поехать в тундру' (TE. Sz 747b).

A *-wān*, *-mān* forma jelentkezik az erdei *χās* (vö. tu. *sač*) mellett is — az én korántsem teljes adattáramban 6 esetben —, méghozzá akkor, amikor a *χās* az eredeti 'kräftig, unbändig, flink, fürchterlich sein' helyett 'wollen' jelentésű. Vö. Kis. *hejχāj tomān χāχamwūn*² 'mein Zorn will kommen' (LE. 317a), Nj. *murmān χāχata* 'er will zerbrechen' (LE. 401a), Lj. *kāmān χa²ηās* 'er wollte weggehen' (LE. 182b).

Az *ewdo jilewān*² *mālenaken* 'тебе надоело жить спокойно' (KU. 213) nyugati tundrai mondatban a *jilewān*² formát alighanem a negatív 'wollen' jelentés indokolja. Hozzátehetjük persze, hogy a dativust vonzó igék mellett előfordulhat a *-wān*², *-mān*², de nyilván nem ilyen számban, mint ahogy a *χarwās* mellett láttuk mintegy 400 oldalnyi szövegben.

Megemlítjük, hogy néhányszor a *χarwās* mellett — hasonló mondatviszonyok között — infinitívust találtunk. Vö. tu. MB *heles χarwābat šit heleņkum* 'wenn du willst, dass man dich verheiratet, so verheirate ich dich' (LE. 313a), *χās χarwāham*² *sājūw jān*² 'ich will in das Land der Kriegführenden gehen' (LE. 260b).

A különféle nyelvtani formák keveredése egyáltalán nem szokatlan jelenség, és mint mindig, történetileg érthető, azaz magyarázható: egy funkció ellátására több eszköze is volt a nyelvnek. (Erre még vissza kell térnünk.)

³ A *-hāe* önmagában is elegendő lenne a valamivé válás kifejezésére. Vö. tu. U *šimāw pāerta χarta jaņkūda wesakonhāe χāntāmda* 'wenn ich ein alter Greis werde, habe ich niemand, der für mich sorgt' (LE. 182a), *sirejhāe χāntal*² 'es begann Winter zu werden' (LE. 182b).

A következő mondatokban viszont — *тоходанвам² сабе харвабтада 'у него большая тяга к учёбе'* (ТѢ. Sz. 747b), *мя²ми тюркоркан²мята харвабтав 'я хочу поставить чум'* (uo.) —, amelyek a BZ, MZ nyelvjárásokból valók, nincs probléma: a *-bta* tranzitív képzővel ellátott igék mellett, ráadásul mindkettő⁴ tranzitív-determinált ragozású, természetesnek látszik a tárgyi bővítmény (az *-m²* accusativusragos főnév és a jelen esetben accusativusi értékű, a puszta tóvel azonos infinitivus).

A *-wān²*, *-mān²* stb. morfológiai elemzése voltaképpen adott: benne a *-wa*, *-ma* nomen actionis képző és az *-n²* dativusrag kapcsolódott össze, vö. *jit² харwān² 'akarsz vizet?'*, *jit² харbeliw² 'vizet akarok'* stb. A dativusrag jelenléte érthető: mind a *харwās*, mind a *χās* erőteljes célratörekvést fejez ki.

A *-²* glottis-zárhang hiánya a dativusragon, ahogyan a bennünket most nem foglalkoztató *-m²* accusativusragon is, bár bizonyos tundrai nyelvjárásokban sem ismeretlen, vö. OP *χāewān² харwonāki 'er mag weggehen wollen'* (LĒ. 152a), elsősorban az erdei nyenyec dialektuscsoport sajátossága. Vö. Lj₂ *ηατιιΔmān² ηιτ каΔwā² 'ich habe kein Lust zu essen'* (LĒ. 7a), ill. *nejāηkan ηā māΔata* 'így szót a szűnyoghöz az ördög' (VERBOV: NéprNytud. 00).

Mivel a *-wān²*, *-mān²* stb. végződést mutató formák csak két azonos jelentésű igéhez kapcsolódnak, s nem fordulnak elő pl. a 'bitten, wünschen' stb. jelentésűek és más 'wollen' jelentésűek mellett sem; és mivel használatuk tilos ugyanezen igék, tehát a *харwās* és *χās* tranzitív képzős, rendszerint tranzitív-determinált ragozású alakjaihoz kapcsolódva,⁴ vonzatnak, méghozzá kötelező vonzatnak kell tartanunk. Föltevésünket más vonatkozásban erősítik meg a *нумда хадуман² харва 'собирается пупра'* féle kifejezések, ahol a *харwā* eredeti jelentése már alig-alig érezhető, de „vonzatkényyszerítő” hatása teljesen eleven.

A *харwās* és *χās* ige *-wān²*, *-mān²* végű vonzatainak hiánya csak elliptikus mondatokban képzelhető el, de itt a kötelezettség a vizsgált szerkezetről a szövegkörnyezetre hárul át. S mivel a *харwās* ige mellett is csak elvéve találkozzunk infinitivusi determinánssal, a *χās* mellett nem, legalábbis nincs rá adatunk, de *-wān²*, *-mān²* stb. végződésével sohasem (sem egyik, sem a másik ige mellett), mindez talán elegendő indok arra, hogy a *ηawormān² харwā 'enni akar'* féle szerkezetekben a *ηawormān²*-t ne tartsuk célhatározó infinitivusnak, hanem egyszerűen a *-wa*, *-ma* képzős deverbális főnév *-n²* dativusragos alakjának.

Mint nomen actionis különböző — verbális — determinánsok, tárgy, határozók (hely-, idő-, mód-, sőt l. célhatározó) alaptagja lehet. Vö. m. *-ās*, *-és*. Névszóként jelzőt is fölvehetne, erre azonban — nyilván szemantikai okokból, talán az „akart” cselekvés hangsúlyos volta miatt — meggyőző példát nem találunk. Az elvi lehetőséget egy példa képviseli: *ewdo jilewān² mālenaken 'тебе надоело жить спокойно'* (KŪ. 213). Hozzátehetjük persze azt is, hogy az *ewdo* végeredményben állapothatározónak is felfogható.

Lássunk néhány példát a *харwās*, *χās* ige *-wān²*, *-mān²* végződést mutató vonzatának bővíthetőségére:

⁴ Vö. ugyanakkor *нябт хадаван² харвадоо² 'они хотят убить твоего брата'* KŪ. 155). Mivel a *хадаван²* tárgyának határozott volta nem lehet magyarázat, ezzel a kivétellel kapcsolatban meg kell elégednünk azzal, hogy ezt az egyetlen példát számtalan másik tagadja, vö. *мань нябт маме ман харвам 'я хочу посмотреть твоего брата'* KŪ. 180) stb.

харе² тэдамда тэмдавн² харва 'он хочет купить для себя оленя' (Тг. 893), сит мал² хадаван² харва² 'тебя все хотят убить' (Кп. 110), сяць һаворман² харва 'очень есть хочет' (Кп. 103), һаворман² сяць харбелье² 'я очень есть хочу' (Кп. 176), мань хар²н тарем² маман² харвамамэ² 'я сам только хотел эти слова сказать' (Кп. 181), мякнано² хаван² харвада² ам² 'вы хотите умирать в чуме?' (Кп. 213), нят вадам мэ² ман харвани² 'мы слово хотим' (Кп. 199), вынд² хэван² харвабцоми тая 'у меня есть желание поехать в тундру' (Тг. Sz. 747b), тая нэдалёрман² хась ни харва² 'ему до смерти не хочется ехать туда' (Тг. Sz. 758a) stb.

Egyetlen érv még a *-wān²*, *-mān²* végződésű alakok vonzat volta mellett (ez a mondatbeli szerepük), ill. amellett, hogy ezek tkp. határozóragos főnevek: a többi szamojéd nyelvből is kimutatható *-s*-t, a voltaképpeni infinitívusi végződést (képzőt) nem tartalmazzák.

A *-wān²*, *-mān²* stb. alakú célhatározó infinitívust a következő igék mellett⁵ találtuk (a zárójelbe tett szám az előfordulások száma): *χāntās* 'weg-, fortgehen' (29), *χāēs* 'fahren' (23), *toš* 'kommen' (6), *mins* 'gehen' (5), *ηamdās* 'sitzen, sich setzen' (5), *χānac* 'weggehen, sich auf den Weg machen' (4), *parombās* 'eilen' (3), *φūrc* 'suchen' (2), *pāerc* 'irgendwohin gehen' (1), *ηāedarās* 'schicken' (3), *lābtaras* 'sich setzen' (1), *χāma(dā)s* 'sich vorbereiten' (4), *tābedās* 'befehlen' (3), *sānas* 'springen' (1), *labčēs* 'sich vorbereiten' (3), *meš* 'wollen' (6), *χarwās* id. (1), *meš* 'nehmen' (3), *meš* 'sich sammeln' (3), *meš* 'sein' (1), *tāewaš* 'ankommen' (1), *jādās* 'gehen' (2), *tās* 'holen, geben' (1), *jelebās* 'wollen' (1), *ηadims* 'bringen' (1), *jatnās* 'sich sammeln' (3), *χānas* 'nehmen . . . befehlen' (1).

Ezek közül a leggyakoribbak — a példák számát a *χāntās*, *χāēs* esetén szinte korlátlanul növelhetnénk — mozgást fejeznek ki, közelebből olyan hely- és helyzetváltoztatást, amelyet az elérendő cél determinál. Ennek megfelelően a *-wān²*, *-mān²* végződésű szó a mondatban többnyire cél- és/vagy vég-natórózó, egyebütt pedig (az általam átnézett anyagban 12 esetben) — a *χarwās*, *meš* wollen és a *tābedās*, *jelebās* mellett — tárgy, amely funkciója a célhatározóiból alakulhatott ki. Lásd pl. a magyarban a *megparancsol* és a *parancsol ad* különbségét.

Állapothatározónak két mondatban értékelhetjük. Az egyikben — *χā-dārabtawās* *ñiw* *χādārabta²* 'погубить-то его я не погубила' — a *χādārabtawās*, az ún. célhatározó infinitívus közelebből tekintethatározó. Egyébként ez a funkció is levezethető a célhatározóiból.

A másik mondat — *tās* *jur²* *mā²* *χājowās* *me²* 'hundert Zelte sind vor uns' — azért érdemel külön figyelmet, mert elemzése nem egyértelmű. Az eddig elének került anyagban a *-wān²* . . . végződésű ún. célhatározó infinitívus az aktuális mondattagolásban mindig a rhema része volt. Ez most is így van, ha a mondatban a *χājowās* szót a *me²* ige állapothatározójának tartjuk (s miért ne, hiszen a sátrak a „maradás” állapotában vannak előttünk); de ha a *χājowās* szó a *mā²* többes számú főnév determinánsa, azaz értelmező jelző (s miért ne, hiszen a sátrak, a maradók vannak előttünk), akkor az aktuális mondattagolásban a *χājowās* a thema része. A fejlődés útja nyilván: állapothatározó > állapotjelző-értelmező > értelmező jelző.

⁵ Lényegesen ritkábban ugyan, de előfordulhat ezek igenévi vagy névszói származékai mellett is.
286. oldal

A *wāns* . . . végződésű szó igenévi természetére utal, hogy a mondatban nem lehet jelzői determinánusa. A *Һэрэ ханеванзэ пэдаран хэсетым* 'осенью я выходил в лес на охоту' (MES. 60) mondat is csak pillanatnyi megtorpanásra késztet bennünket, hisz a *Һэрэ һаёто* még összetételekben is csupán a -j melléknévképzővel lehet 'őszi' jelentésű, tehát az őszi vadászatra megyek típus a nyenyecből nem igazolható. Ennek a *сяха март тоходанванзэ хэха пунома* 'выяснилось, когда я поему учиться в город' (ТГ. Szi. 301) mondat sem mond ellent, mert bár a célhatározói determináns alaptagja névszó, és közvetlenül előtte áll, az indulás és annak célja közötti kapcsolat annyira emlékeztet a tanulni megyek szintagmára, hogy a *тоходанванзэ* még céljelzőnek is csak erőltetetten tartható. Egyéb, kételkedésre okot adó példánk — legalábbis eddig még — nem akadt.

A *wāns* . . . végződésű szó a mondatban elsősorban tárgyias szintagma alaptagja lehet. Vö. Sjo. *хүнана тоһет² хадамбүүвүнс хүнтәүа²* 'morgen gehen wir auf die Fuchsjagd' (LE. 373a). A tárgyként álló szó természetesen jelzót is fölvehet. Vö. *начальникамда хэвхы ямдо² мане²манзэ ханада* 'он повел начальника ознакомиться с окружающей местностью' (MES. 144).

A *wāns* . . . végződésű szó csak ritkán lesz határozói determináns alaptagja a mondatban: *ябтон² енерманзэ ханена масу² лятарү* 'охотник присел, чтобы выстрелить гуся' (ТГ. Sz. 207b).

A mondatban lévő különféle határozók rendszerint a főige determinánsai. Vö. *тыоку яля² хораманзэ хантан²* 'пойдёшь сегодня охотиться на зайцев?' (ТГ. Sz. 772a), *ёртяха² на ёрманзэ хань* 'поезжай с рыбаками ловить рыбу' (ТГ. 50b), *нгани² тинан ханеванзэ ханта* 'отправится в амбар на охоту' (MES. 8), *пыр мякат мядуманзэ миманоди²* 'едут к тебе в гости' (КУ. 460) stb. . . . stb.

Ha a *wāns* . . . végződésű ún. célhatározó infinitívus mondatbeli helyét nézzük, a nyenyec szórendi szabályoknak megfelelő képet kapunk:

szinte mindig alaptagja (az esetek kb. 95%-ban tehát a személyragos igei állítmány) előtt áll. A kivételek egy része, amikor ti. más szó iktatódik közbe, könnyen érthető: a logikai hangsúly eltolódásáról van szó.

Nincs probléma akkor sem, amikor az igei állítmány mögött látjuk, ugyanis ez — egy ismét csak a logikai hangsúly eltolódásával magyarázható esettől eltekintve — akkor következik be, amikor a mondat alanya igenév, pontosabban az -s képzős infinitívus, az állítmány pedig a *tārā* 'kell' ige. Ezek logikailag szorosan összetartoznak, elválásztásuk nem lenne indokolt. Vö. Sjo. *јадалé тарā тәннрмаһз* 'man muss sich aufmachen, um (die Herde) zu treiben' (LE. 104a), *хәјес тарā накалүвонс* 'man muss bleiben, um das Zugnetz zu ziehen' (LE. 285b). Ezekben az — egyébként nem túlzottan gyakori — mondatokban a *wāns* . . .-ra végződő szó természetesen a thema része.

A *wāns* . . . végű ún. célhatározó infinitívust a mondatban determinánsai — megint csak az általános szórendi szabályoknak megfelelően — mindig megelőzik.

A fentiek alapján és tekintetbe véve, hogy sem ragot, sem jelet (a Px-eket is beleértve), sem képzőt nem vehet föl, a *wāns* . . . végződést mutató szót tehát mindenképpen igenévnek tarthatjuk. Mivel a mondatban elsősorban határozói szerepet tölt be (főleg mozgást jelentő, tehát intranzitív igeik mellett), nem tévednénk nagyon, ha gerundiumnak neveznénk, mint ahogy gerundium — véleményünk szerint — a *-pma*, *-pme* képzős deverbális főnév ablatívusragos alakja (nagyon sokszor Px-szel kombinálva) a következő mondat típus-

ban: *niñeka x̄e^ɖmaχad tās jiri^ɖ ʔe^{le} jileñaraχam^ɖ* 'a bátyó távoztától (miután eltávozott) nagyjából egy fél hónapot élhettem' (HP⁶ Chr. 85) *χona maχadan-da mas̄ñu* 'когда лег, сказал'(КУ. 112) stb.

A magunk részéről mégis továbbra is jogosnak tartjuk, quasi elfogadjuk Hajdú Péter elnevezését, méghozzá azért mert ez utal a már elkülönült kategória átmeneti jellegére:

a „célhatározó infinitívus” kifejezésben a „célhatározó” jelzőt az elsődleges mondattani funkció indokolja, az „infinitívus” elnevezést pedig az, hogy a szó minden jel szerint megindult az infinitívusszá válás útján, ti. bizonyos igék mellett tárgy, és hogy egyes esetekben — ez részben nyelvjárási elkülönülés — az *-s* képzős infinitívus helyettesíti. Hasonló súllyal esik latba, hogy a *-wāns* képzőbokor záróeleme azonos ezzel az infinitívusképzővel.

Ha a múltból a mába vezető utat próbáljuk meghatározni, a következő kiindulópont valószínűsíthető. A célhatározó kifejezésére (ez a mindig előre tekintő, tevékenységére tervvel és tervszerűen felkészülő ember gondolatainak megformálásában jelentős helyet foglal el) több lehetőség is kínálkozott:

A *-wa*, *-ma* képzős nomen actionis dativusragos alakja = *-wān^ɖ*, *-mān^ɖ*. Érdekes, hogy egy 'kendőért indultam' kifejezés-, ill. mondattípus a nyenyecben nem igazolható sem a múltból, sem a jelenből. Helyette a 'kendőt hozni indultam' létezett, ill. létezik, mint ahogy voltaképpen a 'vizet akar' (*jīt^ɖ χarwā*) stb. is ritka. A nyenyecnek nem általában 'vizet akarnak', hanem 'vizet inni akarnak' stb.

Az *-s* képzős infinitívus (eredetét tekintve valószínűleg ez is lativusragos névszó),

valamint a kettő keveredéséből előálló *-wāns*, *-māns* stb. Bizonyos gyér nyomokból arra következtethetünk, hogy a helyzet egy *-wa*, *-ma* + *-s* alakkal is bonyolódott.

A különféle formák között funkciómegoszlás jött létre. Így a *-wān^ɖ*, *-mān^ɖ* megmaradt az erőteljes, egyértelmű célratörekvést kifejező *χarwās* és *χās* mellett, a *-wāns*, *-māns* pedig a mozgást, ill. ritkábban kezdést, valamint buzdítást, törekvést, késztetést jelentő igék mellett — nyilván azért, mert az *-s* képzős infinitívust egyre több, eleinte ugyan az eredeti funkcióból egyenesen levezethető szerepben használták föl, természetesen egyre több, egyre eltérőbb jelentésű ige determinánsaként. Ma az *-s* képzős infinitívus számtalan (cél-, mód-, ok-, állapot-, idő-, megengedő, feltételes stb.) határozó, valamint tárgy és alany is lehet a mondatban, s jószerivel minden ige mellé odakerülhet. A *-wās*, *-mās* külön funkció híján és mert sok nyelvjárásban egybeesett a *-wāns*, *-māns* alakváltozataival, elenyészett.

Végezetül — mondandónk alátámasztására — egy különleges nyelvi megnyilvánulásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A mai nyenyecben, legalábbis az irodalmi nyelvben már talán nem, de a közelmúltban még létezett egy valószínűleg ősi (föltehetően protouráli) névmástöbblő alakult kérdőszó (határozószó), amelynek végződése feltűnően hasonlít a célhatározó infinitívuséhoz: tu. *Οχamānc*, T₇ *χamānc*, S_j. *χa^ɖmānc* és

⁶ A cselekvéshordozót akkor jelölik Px-szel, ha az egybeesik a mondat alanyával. Vö. az uráli nyelvek hasonló jelenségeivel. Ha különböznek, akkor az igenévi cselekvőt-közvetlenül előtte — is kiteszik: érdekes módon ez is nominativusban álló névszó.

erdei! Lj. *ka³mās*. Jelentése: Warum? Weshalb? (LE. 154b).⁷ Az erdei alak másrészt megerősít bennünket abbéli föltetelezésünkben hogy itt sem csupán a *-wān²*, *-mān²* és az *-š* infinitívus, hanem a kevert formák is előfordultak.

Néhány példánk alapján is föltehetjük, hogy a *ḡamānē* stb. elsősorban a mozgást jelentő igék mellett fordult elő, annál is inkább, mert kialakulása másként, mint analógiásan aligha képzelhető el. Vö. *amyes mūn²zinda?* 'Warum schweigst du?' (LE. 5a) ahol az *amye* a 'was, etwas' névmástővel azonos, az *-š* pedig az infinitívusképzővel azonos lativusrag, ill. annak analógiás használata.

Nézzünk néhány példát: tu. O *ḡamānē mer?* 'Weshalb hast du es genommen?'; erd. Lj. *ka³mās toḡān?* 'Warum bist du gekommen?'; *ka³mās tānsumpīn?* 'Weshalb stampfst du mit dem Fuss?'

Az utolsóelőtti Lj. mondat másik lehetséges fordítása: Was zu sagen bist du gekommen? Ez a jelentés már a *ḡamānē* igésítéséből adódik. Az igésítés, mint tudjuk, a határozószóknál is előfordul, bár lényegesen kisebb számban, mint a névszóknál. Vö. HP, Chr. 56.1. A kör így bővült: O *ḡamādm²* 'was sage ich?', *ḡamān* 'was sagst du?', T₇ *ḡamān* id., U *ḡamanej* 'heda, was sagst du?', sőt! Sjo. *ḡamānē mesanda?* 'Was wolltest du sagen?' (Itt már a célhatározó(szó)ból alakult igéből képzett célhatározó szerepelt.) Erre egyébként már az irodalmi nyelv is szolgáltat adatokat. Vö. TE. Sz. 764a.

A sok *ḡamānē ḡantām²* és *ḡaḡes ḡaje* mondat analógiájára és ezek keveredésének eredményeképp a *ḡamānē* is bevonult az igék közé, méghozzá speciális jelentésben: Что сказать? Зачем сказать? Ennek kialakulása talán abból adódik, hogy a Miért (mi célból) jössz? féle kérdések magukban foglalták a válaszra várás, ill. a válaszadás követelményét. Vö. erd. Kis. *ka³manojeḡān?* 'Was bist du zu sagen gekommen?'⁸

B. LABÁDI GIZELLA

A cikkben szereplő rövidítések:

HP, Chr.	=	HAJDÚ PÉTER, Chrestomathia Samoiedica. Budapest 1968.
Le.	=	LEHTISALO TOIVO, Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki 1946.
Te. Sz.	=	Терещенко, Ненецко-русский словарь. Москва 1965.
Te. Szi.	=	Терещенко, Синтаксис самодийских языков. Ленинград 1973.
Ku.	=	Куприянова, Эпические песни ненцев. Москва 1965.
Mes.	=	Сармик ер эмня лаханако. Ленинград 1953.
JPN	=	Прокофьев: Языки и письменность народов Севера. Москва 1937.

Über den Finalinfinitiv im Juraksamojedischen

von GIZELLA B. LABÁDI

Im Jurakischen gibt es neben dem Infinitiv mit dem Suffix *-š* den sogenannten Finalinfinitiv mit den Suffixen *-wānš*, *-mānš* . . . und seltener *-wāš*. Die von Dialekt zu Dialekt verschiedenen Formvarianten dieses Finalinfinitivs sind bekannt: *-wānē*, *-mānē*,

⁷ Az erdei alak részben azt bizonyítja, hogy a *-wāš*, *-māš* < *-wa*, *-ma* + *-š* is létezett mint célhatározó infinitívus, itt ugyanis denazalizációval nem számolhatunk. Vö. O *ḡāns²* 'Schlittenkufe . . .' Sjo. *ḡāz²* erd. *kānsat* (LE. 170b); tu. O *pañē* 'Laus . . .' Lj. *nārka pañšidej*, Nj. *pañšidej* (LE. 341b); tu. O *tinceš* 'Fangschlinge, Lasso' . . . S, Nj. *tinše*, P *tihšeḡ* (LE. 488ab) stb. Az igazság kedvéért látnunk kell ellenpéldát is, de ezek száma elenyésző: Sj. *ḡinceš²* 'wie?' . . . N₂ *ḡanzer*, Kis₂ *kuši*, Nj. *kuši* (LE. 199b).

-wānz ... -wāz usw. Die von HAJDÚ hierher gezählten Formen mit den Suffixen -wāns, -māns ... usw. gehören nicht zu ihnen, obwohl sie bei der Entstehung dieser Formen eine wichtige Rolle gespielt haben.

Der Finalinfinitiv mit den Suffixen -wāns ... kann im Satz nur als Adverb (seltener als Objekt), niemals aber als Subjekt fungieren, im Gegensatz zu dem Infinitiv mit dem Suffix -š. Als Adverb ist der Finalinfinitiv in erster Linie Final- und Finitadverb, während der Infinitiv mit der Suffix -š als Adverb verschiedenster Art sowie als Objekt und Subjekt auftreten kann. Der Finalinfinitiv ist in erster Linie Verben untergestellt, die Bewegung, seltener Anregung oder Bestrebung ausdrücken: dagegen kann der Infinitiv mit dem Suffix -š beinahe bei jedem Verb auftreten.